

„Պէտք է տեսնել, թէ ինչպէս նորա եղծում են աղանդաւոր մոլորութիւնները և պապանձեցնում են հակառակորդներին“։ Բ. յ. եօթներորդ դարում Յալանգայի համալսարանը — հարկաւ այս անունը պիտի տանք — ունէր 300 սենեակ և 8 մեծ սրահներ։ Այն տեղ ուսում առնող քրմերի թիւը տարուերեւում էր 3000-ի և 5000-ի մէջ։ Այսօր անկալ դրութեան մէջ է։ Ռաջգիրից դէպի հիւսիս Բուրգաուն փոքր շէնի մօտ լայն քարակոյտեր կան. մէջը լաւ նշմարվում է մի մեծ տան պիլքը. ադոնք Հնդկաստանի բուդդայական դպրութեան ամենահոշակաւոր կայանի աւերակներ են։

Ս. Ս.

ՀԱՂՈՒԵԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ՄԱՐԴՈՅ ՆԻ ԼԵՂՈՒԱՅ ՄԷՋ.

Որ և իցէ լեզուի մը ամէնէն աւելի զօրեղ, օտար ազդեցութիւններու ամէնէն աւելի դիմադրող տարրը կը ներկայացնեն թուականները. միւս բոլոր տարրերը՝ որոնք լեզուին ամբողջութիւնը կը կազմեն, կարող են մասամբ կամ բոլորովին ուժանալ, տեղի տալ օտար լեզուներու և կորսուիլ. թուականները կօտարանան միմիայն այն ժամանակ, երբ լեզուն արդէն ամբողջովին օտարացած է։ Օրինակ անգլիերէնը՝ որուն բնիկ բառերը զերմանական, մանաւանդ Ֆրանսական փոխառութիւններու առատութեան մէջ ընկրգմած են, բայց թուականները կը մնան բնիկ անղոտաքսոնական։ Թուրքերէնը՝ որուն բառարանին և քերականութեան ²/₃-ը արաբ և պարսիկ տարրերով խճողուած է, բայց թուականները կը մնան բնիկ թաթարական։ Նոյնպէս նաեւ հայերէնն՝ որուն հեռաւոր բարբառներն այնչափ առատ փոխառութիւնները կը տիրող լեզուներէն, բայց 1—10 թուականները միշտ և ամէն տեղ հայ մնացած են։

Այսպիսի զօրեղ և էական տարրի մը քննութեան նուիրուած է մեր ներկայ յօ-

դուածը. մեր բուն նպատակը սակայն ոչ թէ թուականներուն բառական ծագումն ուսումնասիրել, անոնց ստուգաբանական մեկնութիւնը և զանազան լեզուներու մէջ կրած ձեւափոխութիւնները որոնել է, այլ քննել թէ աշխարհիս այս հազարաւոր լեզուները հաշուական ինչ գրութիւններ ունին, ինչ տեսակ մասժողովեամբ և ինչպիսի բաղադրութեամբ կը կազմեն մեծ թիւերը, սկսելով ամէնէն աւելի նախնական և վայրենի շրջանէն՝ ուր մարդ դեռ իր աջն ու ձախը չէ կարող զանազանել և հասնելով մինչև ներկայ բարձրագոյն շրջանը՝ ուր թիւը անհուն է և անսահման. մէկ խօսքով մարդուն հաշուական կարողութեան զարգացման և բարեշրջութեան պատմութիւնը։

1.

Անասուններուն թուաբանութիւնը.

Կենդանական թագաւորութեան առաջին աստիճանը կը կազմեն անասունները. ուստի մենք ալ՝ բուն մարդկային ցեղին հաշուական կարողութեան քննութեան անցնելէ առաջ, քննենք անասուններուն թուաբանութիւնը, արդեօք անասունները թիւի մասին զազախար ունին. կարող են հաշուել, իրենց հաշուական կարողութիւնը որքան բարձր կրնայ ելլալ։

Դիտութիւնը դեռ չէ հասած այնպիսի վիճակի մը՝ որ անասուններուն ալ ներքին աշխարհը անոնց մտաւոր կարողութիւնը ներքնապէս և լիովին թափանցէ, մեր նպատակին հասնելու համար պիտի դիմենք միայն արտաքին միջոցներու։

Նրեք միջոց կայ՝ որոնք անասուններուն հաշուական կարողութեան մասին զազախար կրնան տալ մեզի։ Առաջին միջոցն անասուններուն ծնունդը, այսինքն անոնց ձագերուն թիւն է, որ ուղիղ համեմատական է իրենց ունեցած ստիւքներուն թիւին հետ։ Կրնայ ենթադրուիլ թէ անասուն մը, որ այս ինչ թիւով ձագեր ունի, զոնէ իր ձագերուն թիւին չափ բարձր թիւ մը հաշուելու մտաւոր կարողութիւնն ունենալու է, որպէս զի ձագերէն մէկուն կամ մէկ քանիին կորստեան

ժամանակ զգայ կորուստը և որոնէ. նոյնպէս նաև օտար ձագերու իրեններուն հետ միացած ժամանակ զգայ ձագերուն թիւին առաւելութիւնը և օտարը վանէ:— Բայց այս ենթադրութիւնը իրական ենթադրութիւն մը չէ: Մարդ մը երբեք համարելով չէ որ կղզայ այս կամ այն զաւակին կորուստը, այլ զգացումներու լիութեան մէջ թերութիւն մը իմանալով. նոյնպէս է նաև անասունը, որ ձագերուն հոռէն զոյնէն, արտաքին երևոյթէն և ուրիշ զգայութիւններով (մանաւանդ բնազգով) կղզայ կորուստը կամ աւելին: Եթէ անասնոց ձագերուն թուական առաւելութիւնը իրը չափ ընդունինք անոնց հաշուական կարողութեան բարձրութեան ընդունելու ենք նաև թէ արու անասունը՝ որ զրեթէ միշտ (բացառութիւն լինելով մի քանի անասուններ) անդէս է իր հայրութեան, հաշուական կարողութեան կողմէ ալ ստոր է էդէն: Եւ այս է զարմանալին, որ արու անասունը՝ որ քաջութեամբ, ուժով, ճարպիկութեամբ, ձայնով, զոյնով և գեղեցիկութեամբ (այսինքն հոգիով և մարմնով) էդէն բարձր է, մտաւոր կարողութեան կողմէ անկէ ստոր ըլլայ:

Ըսուեցաւ վերը թէ անասնոց ձագերուն թիւը անոնց ստինքներուն հետ ուղիղ համեմատական է. ըստ այսմ բազմաթիւ խողը հաշուական կարողութեան կողմէ աւելի բարձր ըլլալու էր շունէն և կապիկէն, որոնց մտաւոր կարողութիւնը անհամեմատ կերպով աւելի բարձր է անմար և անմիտ խոզէն. ինչ որ անընդունելի է:

Երկրորդ միջոցը անասուններուն սովորական կեանքին քննութեամբ է. կապիկը իրեն արուած փաթրիկ պտուղները ծոցը կամ բերնին մէկ անկիւնը կը սրահէ. շունը կուշտ ժամանակ դառն ոսկորները կը տանի մի քանի տեղ հողին տակ կը ծածկէ կը սրահէ:

Եթէ, այս պահանջներն թիւը դադանի կերպով նուազեցնենք, իրենք կրնան արդեօք զգալ:

Երրորդ միջոցն է անասուններուն վրայ առանձին փորձեր՝ որոնք ամէնէն աւելի ազահով արդիւնքի մը կրնան հասցնել մեզի: Այսպիսի փորձերու ենթարկեց կապիկները

ամերիկացի դիտուն մը՝ որ կապիկներուն լեզուն ուսումնասիրեց:

Ինքը կապիկներուն կուտար նախ մի քանի պտուղներ կամ շաքարեղէններ և յետոյ ետ կը պահանջէր. ստանալէ վերջ նորէն կակսէր մի առ մի կապիկին վերադարձնել ստացած նիւթերը, մէջէն հատ մը կամ քանի մը հատ ծածկարար պահելով: Կամ թէ անոնց այդպիսի նիւթեր տալէ վերջ՝ դադանի կերպով կը վերցնէր անոնցմէ մէկ կամ մի քանի հատ և կը զիտէր թէ կապիկները կարող են համբերով իմանալ պահուածներուն թիւը և ետ պահանջել կամ որ և իցէ տեղահալութիւն յայտնել: Այս փորձերով դիտունը այն եզրակացութեան հասաւ թէ կապիկները՝ որ զործարանաւորութեան կողմէ մարդոց ամէնէն աւելի մօտիկ անասունները կը համարուին, երեքէն աւելի չեն կարող համբեր. անոնք գիտեն միայն ուրեմն մէկ երկու, երեք, երեք բառը կապիկներու լեզուով միանգամայն «չատ» կը նշանակէ:

Հրաշեայ Յ. Աճառեան
(նոյն տարեթիւն)

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊՈՒՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ՔՆՆԱԳԱՍՈՒԹԻՒՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒԱՅՐ)

(Շարունակութիւն) *

Դ.

ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՀԱՅԵԱՅԻՆ ԱՌԱՍՊՈՒՆԵՐԸ
ԵՒ ԱՌԱՍՊՈՒՆԵՐԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ:

(Առասպել:—Առասպելի մէջ եղած ճշմարտութիւնը հաւաստելը:—«Ռոմ» պատմաւոր:—Այսպիսով թորնոցին մեկնում պատկերները:—Հայոց առասպելները:—Այսպիսով